

ГЕОГРАФИЯ САБАГЫНДА ОКУУЧУЛАРДЫ МАДАНИЯТТЫК КОМПЕТЕНТТИК МАМИЛЕНИН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУП – ТАРБИЯЛОО

ОБУЧЕНИЕ-ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ КУЛЬТУРОЛОГО- КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА НА УРОКЕ ГЕОГРАФИИ

Түйүндүү түшүнүктөр: маданияттык компетенттүүлүк, компетенттик мамиле, билим берүү, окутуп-тарбиялоо, географияны окутуунун мазмуну, окутуу технологиялары.

Ключевые слова: культурная компетентность, компетентностный подход, образование, обучение-воспитание, содержание обучения географии, технологии обучения.

Азыркы мезгилде билим берүү системасында адамдардын ойлонуусун өзгөртүү үчүн окутуп-тарбиялоо процессин, окутуунун усулдарын жана каражаттарын өзгөртүү учурдун талабы.

Окутуп-тарбиялоо процессинде *маданияттык компетенттик мамиле* - бирден-бир эң маанилүү концептуалдык шарт катары болууда. Окутуп-тарбиялоо процессин маданияттык компетенттик мамиленин негизинде уюштуруу – коомдун өнүгүшүнө таасир этет. Коомдун өнүгүшү үчүн дени сак, маданияттуу, өз ишин мыкты билген, ишине жоопкерчиликтүү мамиле жасаган компетенттүү адамдар керек.

Маданияттык компетенттик мамиле – бул адамзаттын тарыхында топтолгон руханий жана маданий баалуулуктарды жеке инсандын өнүгүшүнө трансформациялоо.

Компетенттүүлүк ыкма: Кыргызстандын жалпы билим берүү мазмунун модернизациялоо стратегиясында билим берүүнү жаңылоонун бирден-бир багыты болуп саналат.

Жалпы билим берүүчү мектептериндеги окутуп-тарбиялоо процессиндеги *маданияттык компетенттик мамиленин* өнүкпөй жатышынын негизги факторлору:

- Концепциянын, стандарттын, окуу программасынын, окуу китебинин дал келбей жатышы;
- окуу китептеринин мазмунунун маданияттык компетенттик мамиленин талаптарына ылайык эместиги;
- окутуп-тарбиялоо процессинде окутуу технологияларынын өз деңгээлинде колдонулбай жатышы, ж.б;
- бул багытта мугалимдер үчүн кыргыз тилинде усулдук колдонмолордун жоктугу.

Ошондуктан, мектепте географиялык билим берүүнүн мазмунунун багыттарын туура аныктоо талап кылынат.

Географияны окутуунун максаты жана милдети - милдеттүү минималдык мазмундун үч багытынын (Жер-планета катарында, материктер жана океандар, өлкөлөр жана райондор) айланасында төмөнкүдөй жалпы географиялык түшүнүктөрдү: географиялык кабыктын бир бүтүндүүлүгү, (географиялык кабыктар бири-бирин жаратып, бирин-бири толуктап турат) жаратылыштын бир эле компоненти бузулуп, жабыркаса, калган бөлүктөрүнө да доо кетээри, жаратылыштык жана жаратылыштык-социалдык объектилердин адамдардын жашоосунда жана таанып-билүү тажрыйбаларында чагылдырылган диалектикалык мыйзам ченемдүүлүктөрдүн тарыхый, себеп-байланыш, карама-каршы принциптери сыяктуу, материалдык жана жан дүйнөнүн маданий баалуулуктарын калыптандыруу аркылуу иш жүзүнө ашырылат.

Учурдагы окутуунун талабы - маданияттык компетенттик мамиленин негизинде окутуп-тарбиялоо болгондуктан, ар бир окуучунун психологиялык өзгөчөлүктөрүндөгү кайталангыс жана уникалдуу жөндөмдүүлүктөрүн эске алып, алардын окуп-үйрөнүүсүнө максималдуу мүмкүнчүлүктөрдү жана инсандын өнүгүүсүнүн социалдык-маданий жагдайын түзүү максатка ылайык. Жогоруда белгиленген жоболорду окуу процессинде ишке ашыруу үчүн жана окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында теориялык билимдерин, билгичтиктерин, көндүмдөрүн практикада, жашоо-турмушунда колдонгонго үйрөтүү керек.

География сабагында окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн сабактарда окуучулардын алган билимин, билгичтигин, түшүнүгүн практикада, турмушта колдоно алгандай, бир ийгиликке жетишүүгө умтулуп, чыгармачылык жарата алгандай кылып уюштуруу максатка ылайыктуу.

Анткени, билим берүү процессинде окуучу канчалык активдүү аракетте болсо, анын компетенттүүлүк сапатын калыптандырыш ошончолук ийгиликтүү болот. Окуучулардын материалды өздөштүрүүсү, өз жообун пландаштырууга үйрөнүүсү үчүн анын жолун, эрежелерин, пландын жалпы схемасын берүү максатка ылайыктуу.

Окуучу 6-класстын физикалык география курсунда алгачкы географиялык түшүнүккө ээ

боло баштаганда эле карта менен, атластын карталары жана контур карта менен иштөөгө көнүктүрүп баштоо керек. Анткени, картасыз географияны элестетүү кыйын. “Атаганыңардын бардыгын картадан көрсөт, бардык көрсөткөнүңдү ата” деген эреже географиянын бардык курстарында сакталууга тийиш.

6-класстан баштап, география курсунда окуучулардын өздөрүнүн ойлору, түшүнүктөрү пайда болуп, калыптануусуна өбөлгө түзүү ылайыктуу. Буга жетүү үчүн окуучулардын өз алдынчалуулугуна карата көбүрөөк көңүл буруу маанилүү. Горизонттун багыттарын туура аныктоого көнүктүрүү керек: ал үчүн мектептин ичиндеги эмеректердин жайгашуу багыттарын аныктатып, өзү окуган мектептин, анын айланасындагы географиялык объектилердин, үйдөн мектепке чейинки маршрутун, өзү жашаган үйдүн планын түздүрүү аркылуу жетишүүгө болот.

Экватор сызыгынын, баштапкы (Гринвич) меридианынын, параллелдердин, меридиандардын жайгашышын, алардын маанисин ачып көрсөтүүкыйинки курстарда материктердин, өлкөлөрдүн, провинциялардын, облустардын физикалык жана экономикалык географиялык абалдарын аныктоодо өтө мааниге ээ.

Жазында жаратылышка экскурсияга чыгуу да маанилүү. Анткени, аба ырайына, өсүмдүктөргө, курт-кумурскалардын уюктарынын жайгашышына, суулардын агымына, режимине байкоо жүргүзүшүп, анализдөө аркылуу окуучулардын жаратылыштын баалуулуктарын тереңирээк түшүнүшүп, баалоолоруна шарт түзүлөт.

География сабагында жаратылыштагы кубулуштарды атоо менен гана чектелбестен, ал кубулуштардын болуу себептерин ачууга жана анын акыркы натыйжасын көрө билүүгө үйрөтүү - азыркы мезгилдин талабы.

7-класста Материктердин жана океандардын географиясы курсунда 6-класстан алган билимдерин колдонушуп, материктердин жана океандардын физикалык-географиялык абалдарынын (жер шарынан алган ордун, экваторго, баштапкы меридианга, океандарга карата абалын) ыңгайлуу жана ыңгайсыз жактарын аныктатып, анын материктин жана океандардын климатына, жаратылышына тийгизген таасирлерин ача билүүгө көнүктүрүү керек. Ошондой эле материктердеги рельефтин формаларын, алардын жайгашуу өзгөчөлүктөрүн, алардын материктин климатын жана жаратылышын түзүүчү фактор экенин аныктоого үйрөтүү чоң мааниге ээ, анткени, география илими “Жер жөнүндөгү”, Жер бетиндеги жашоо-тиричиликти, андагы материктердин, мамлекеттердин, аймактардын климатын, жаратылышын, ички сууларын окутуучу илим болгондуктан, географиялык абалдын мааниси, таасири уламдан-

улам уланып, кайталанып туруучу процесс. Ошондуктан, окуучу материктердин, океандардын физикалык географиялык абалдарын аныктап, көнүгүп, машыкса, биринчиден, карта менен иштөө көндүмдөрү өнүгөт, экинчиден, жаратылыштын өнүгүшүнүн себеп-байланыш принцибин түшүнүүгө өбөлгө түзүлөт.

Мисалы: Түштүк Американын экватордук токойлору Африканын экватордук токойлорунан эмне үчүн нымдуураак? Эки материктин географиялык абалдарын мындай салыштырып кароо, анын материктин климатына жана жаратылышына тийгизген таасирлерин аныктоо аркылуу окуучулардын байкагычтыгы, баалуулуктарды баалоочулук сапаты, карта менен иштөө компетенттүүлүгү калыптанат. Бул суроого окуучулар мындай жооп беришет:

- Экватор сызыгы Түштүк Американын түндүгүнөн кесип өтөт;

- батыш тарабынан Тынч океандын, ал эми чыгыш тарабынан Атлантика океанынын деңиздери курчап турат;

- континенттин климатынын жана жаратылышынын түзүлүшүнө анын экваторго, баштапкы меридианга, түндүк жана түштүк тропиктин сызыктарына карата абалы, аны курчап турган океандардагы агымдар, рельефтин формалары, атмосфералык басымдар абдан чоң таасир этет;

- Түштүк Американын батышындагы Перу муздак агымы – кургактыкка кургак шамалды, б.а кургактыкты, ал эми түндүк-чыгышындагы Гвиана жылуу агымы, түштүк-чыгышынан Бразилия жылуу агымы- кургактыкка нымдуулукту алып өтөт;

- континенттин батышындагы муздак агымды Анд тоолору материктин ичкери бөлүгүнө өткөрбөй тосуп калат.

- Анд тоолорунун батышында түштүк тропик кесип өткөн жерде Атакама чөлү ичке тилкени түзүп турат; (Анд тоолору болбогондо Атакама чөлү көбүрөөк аймакты ээлемер).

- Түштүк Американын экватордук токойлорунун Африканын экватордук токойлорунан көбүрөөк аймакты ээлеп, нымдуураак болушунун себеби – анын географиялык абалы, жылуу агымдардын таасиринин көбүрөөк натыйжасы, ошондой эле батышындагы Перу муздак агымын Анд тоолору тосуп калышы – бул рельефтик фактор болуп саналат.

Эмне үчүн Африка менен Австралияда чөлдөр көп аймакты ээлейт? Бул физикалык географиялык абалга, атмосфералык басымдарга жана курчап турган океандардын агымдарына байланыштуу. Мындай проблемалуу суроолорду чечүүдө да окуучулардын жаратылышка, айлана-

чөйрөгө болгон маданияттык-компетенттик мамилеси калыптанат:

- Экватор сызыгы Африканын тең ортосунан кесип өтөт;
- Африканын аймагынан түндүк жана түштүк тропик сызыктары кесип өтөт;
- материктин түндүк – батыш тарабындагы Канар муздак агымдарын тосуп калуучу тоскоолдук жок болгондуктан, материктин ичкери жагына көбүрөөк таасир этет;
- Намиб чөлүнүн түштүк тропик сызыгында жайгашышы;
- материктин түштүк – чыгышындагы Ийне-лүү тумшук жана Мозамбик жылуу агымдарын Ажыдаар тоолору жана Чыгыш Африка бөксө тоосунун тосуп калышы.

Окуучу жогорудагы билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болсо, карта менен иштөө жана предметтик компетенттүүлүгү калыптанат.

Ааламдашуу көйгөйүнө (глобалдык көйгөй) айланган “озон тешиги”, “парник натыйжасынын”, “такырлануу” процессинин пайда болуу, “биотүрдүүлүктөрдүн азайышынын”, “таштан-дылардын көбөйүшүнүн” себептерин, алардын акыркы натыйжалары жөнүндөгү түшүнүктөрдү ача билүүгө, көйгөйлөрдү жоюунун жолдорун таба билүүгө, долбоор, план, таблица, диаграмма, анализ жасоого көнүктүрүү маанилүү.

“Кыргыз Республикасынын калкы жана эмгек ресурстары”- деген темада окуучуларга “калктын динамикалык өсүүсүнүн өзгөчөлүгүнүн”, “калктын табигый өсүүсүнүн” (облустар боюнча) көрсөткүчтөрү боюнча диаграмма түзүп, анализ жасоого, калктын миграциясына мини эссе, сальдо-миграцияга жана брутто-миграцияга карата эсеп чыгартып, ага анализ жасоого ж.б.у.с. көнүктүрүү – окуучулардын шыгын, логикасын өстүрөт.

Кыргыз Республикасынын чарбасынын тармактары боюнча окуучуларга өз алдыларынча кластер, концептуалдык карта, таблица, схема-график түзүүгө ылайыктап таратуучу материалдарды, тапшырмаларды берип, көнүктүрүү керек.

Кыргызстандын географиясы боюнча: Эмне үчүн Кыргызстандын аймагында чөкмө тектер көбүрөөк таралган? Анткени, кембрийге чейинки мезгилде Кыргызстандын аймагындагы Ала-Тоо-

нун ордунда байыркы Тетис океаны каптап жаткан. Океандагы органикалык дүйнөнүн топтолгон чириндисинен чөкмө тектер пайда болот.

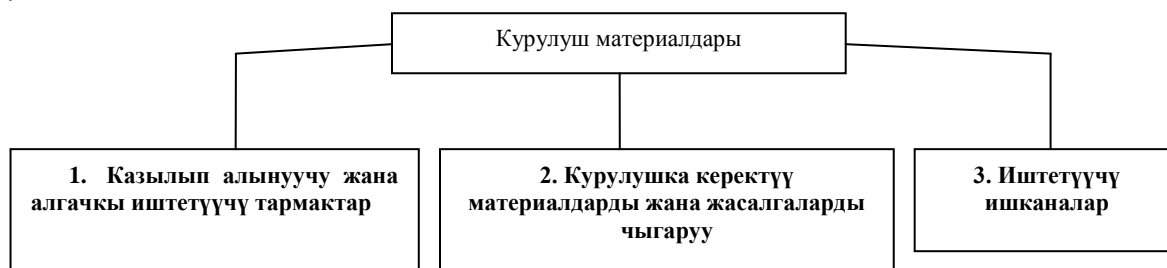
Дагы ушундай ойлоноучу суроолор аркылуу жаратылышка, чөйрөгө болгон окуучулардын кызыкчылыктарын арттырып, баалуулуктарды түшүнүү, баалоо сапаттарын өнүктүрүү география мугалимдеринин негизги милдеттеринин бири. Окуучулардагы өзүн – өзү уюштуруу көйгөйдү чечүү компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн: практикалык аракетти өздөштүрүү менен продуктыны алууда географиялык объектилерди картадан таба билип, аны контур картага түшүрүү, кен байлыктар боюнча кластер же концептуалдык карта түзүү; дарыялардын бассейндери же дарыя системасынын схемасын чийүү, алган билимдеринин жана картанын жардамы менен, алардын режимдерин мүнөздөө; жаратылыштык-ресурстук потенциалдарды рационалдуу пайдаланууда долбоор түзүү; климаттын өзгөчөлүктөрүн белгилеп, аларга чарбалык жактан баа берүү; мөңгүлөрдүн аянттары боюнча, калктын орточо жыштыгы жана эмгекке жарамдуулардын үлүшү боюнча диаграмма түзүп, мүнөздөө; ландшафттары жана жаратылыш комплекстеринин жайгашышы боюнча таблица түзүү, аларды анализдөө окуучулардын чыгармачылык шыгын, жөндөмүн өнүктүрөт.

Мисалы, 9-класста “Кыргызстандын курулуш материалдарынын өнөр жайы”- деген теманы өткөндө окуучулар өз алдыларынча таблица, кластер, концептуалдык карта түзө тургандай кылып тапшырма берүү керек:

Бул теманы өтүүдө “сынчыл ойлом” технологиясынын стратегияларынын элементтери колдонулат.

“Курулуш материалдарынын өнөр жайынын” тармактары боюнча концептуалдык карта түзүшөт.

Концептуалдык карта түзүүнүн максаты: окуучуларга окуу китебиндеги текстти жалпы бир системага келтирип, тармактарга бөлүп чыгууга тапшырма берилет. Түшүнүктүү болсун үчүн, Курулуш материалдарынын өнөр жайынын концептуалдык картасы тармактар боюнча бөлүнүп берилди:

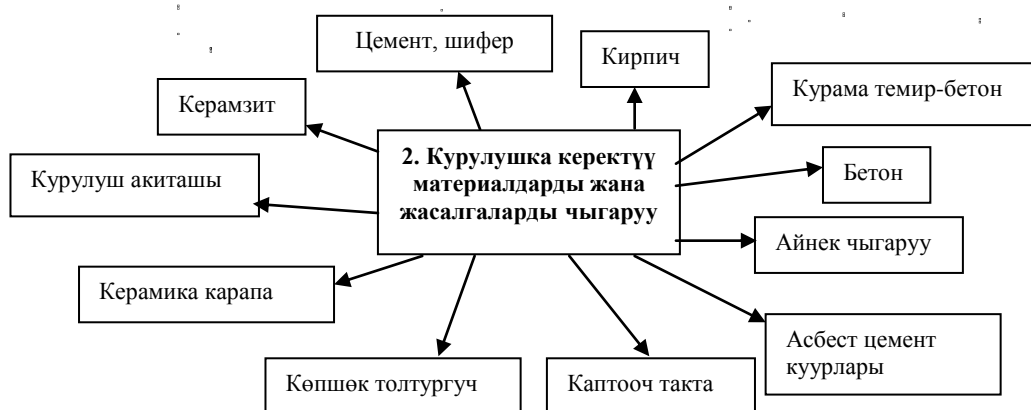

1-тармак. “Казылып алынуучу жана алгачкы иштетүүчү тармактар”. Бул тармакка Кыргызстандан казылып алынган курулуш материалдарынын сырьелорун жазышат, ал сырьелордун казылып алынган кенинин аты, ал кайсы жерде жайгашкандыгы көрсөтүлөт. Мындай жалпы

карта аркылуу окуучулардын түшүнүктөрү, билгичтиктери, көндүмдөрү калыптанып, эстеринде казылып алынган сырьелор жана алар жайгашкан жерлердин аттары жакшы сакталаарына жана окуучулардын ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө өбөлгө болот:

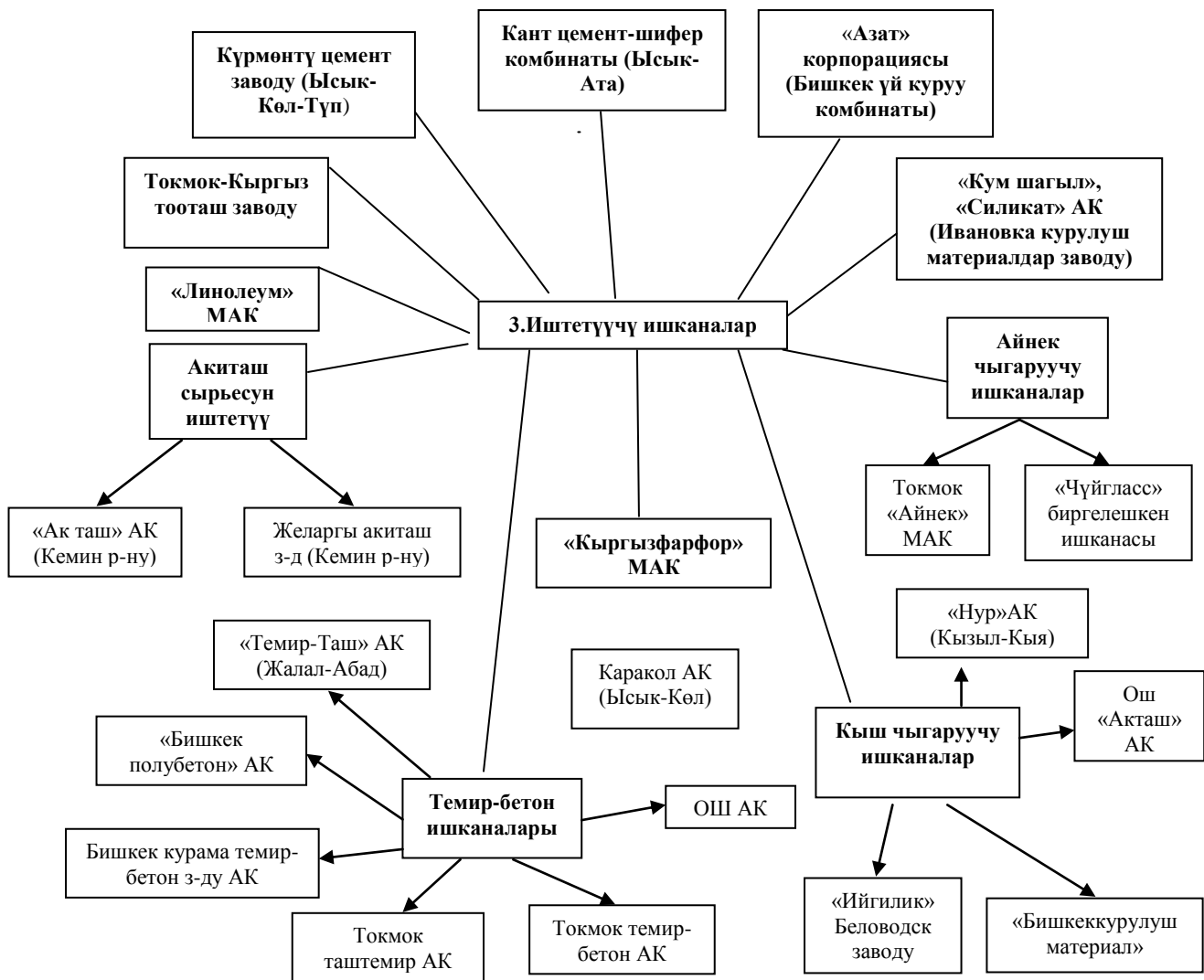

2-тармак “Курулушка керектүү материалдарды жана жасалгаларды чыгаруу”

3-тармак - “Иштетүүчү ишканалар”. Кыргызстандагы курулуш материалдарынын сырьелорун иштетүүчү ишканалар жөнүндө жана алар-

дын кайда жайгашканы, кандай продукция чыгарары жөнүндө окуучулар концептуалдык карта түзүү менен элестүү түшүнүк алышат:

Географияны маданияттык компетенттик негизде окутуу тарбиялоонун бирден-бир негизги фактору - бул мугалимдин талыкпаган үзүрлүү чыгармачылык эмгеги болуп саналат. Сабак окуучулар тажабагандай, тескерисинче ар бир сабакта окуучу өзүнүн чыгармачылык шыгын, жаратуучулук дараметин ойготкондой кылып уюштуруу максатка ылайыктуу.

Адабияттар:

1. Селевко Г. Компетенция и компетентность; сколько их у российского школьника? // Народное образование, 2004. №4. 140-бет.
2. Хуторский А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. // Народное образование, 2003 №2.
3. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. –Бишкек: Педагогика, 2003.-
4. Субанова М.С. Орто мектепте биологиялык билим берүүнүн мазмунун жана технологиясын өркүндөтүүнүн илимий – методикалык негиздери: Монография.-Бишкек: 2009. 12-бет.35-39-беттер .
5. М. Субанова, А.С. Сатубаева, ж.б. Биология: Мугалимдер үчүн колдонмо. Окуу технологиялары. Сабактын иштелмелери. 2-басылышы -Б.2013. 89-бет.
6. А. Актанова, Н. Алымкулова ж.б. Кыргыз Республикасынын экономикалык жана социалдык географиясы: Орто мектептин 9-кл. үчүн окуу китеби. - Б.: «Билим куту», 2006.